

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПОЗИТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ СТОСОВНО ПРАВА НА ЖИТТЯ: ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА ОПТИКА

PROCEDURAL ASPECT OF THE STATE'S POSITIVE OBLIGATION IN RESPECT OF THE RIGHT TO LIFE: PEOPLE-CENTRED LENSES

Фулей Т.І., к.ю.н.,
начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства
та науково-методичного забезпечення суддівської освіти
Національна школа суддів України

У статті викладено результати дослідження рішень ЄСПЛ проти України, у яких визнано порушення ст. 2 Європейської конвенції з прав людини у процесуальному аспекті, тобто через відсутність ефективного розслідування обставин смерті особи. Крізь призму людиноцентричного підходу до доступу до правосуддя, відповідно до якого людина поставлена у центр, і саме її перспектива є відправною точкою під час розробки, надання, реалізації та оцінки державної політики, послуг і правових процедур у системі правосуддя та за її межами, авторкою рішення ЄСПЛ проти України проаналізовані з погляду заявників, які прагнули правосуддя. Охарактеризовано масштаб та характер проблеми невиконання державою позитивних зобов'язань за ст. 2 Конвенції, зокрема, висунувано, що неефективність розслідування стосується різноманітних категорій справ та груп населення. Виявлено, що наймасовішою категорією справ проти України за ст. 2 Конвенції, розслідування яких визнано ЄСПЛ неефективним, є смерті чи тяжкі тілесні ушкодження внаслідок дорожньо-транспортних пригод (52 справи із 130); щонайменше 17 справ стосувалися неналежного розслідування смерті особи, яка перебувала під контролем держави. З'ясовано гендерний склад заявників та їхні родинні зв'язки із особою, щодо смерті якої здійснювалося розслідування, та виявлено, що у 66% проаналізованих справ заявниками до ЄСПЛ були мати, батько чи обоє батьків (одноосібно або разом з іншими родичами) загиблих, у т.ч. мати була заявницею у майже половині справ, а у кожній четвертій справі – одноособово. Зроблено висновок, що у справах за ст. 2 Конвенції йдеться про доступ до правосуддя більшою мірою жінок (передусім, матерів та дружин), аніж чоловіків. Водночас, розслідування стосувалося смертей переважно чоловіків; вони частіше є жертвами насильницьких злочинів та застосування сили з боку держави. Жінки були жертвами у 26,92% проаналізованих справ, з них половина – внаслідок ДТП. Запропоновано новий підхід до аналізу практики ЄСПЛ – крізь призму не лише змісту гарантованого Конвенцією права чи його тлумачення Судом, а з перспективи людей, які прагнули правосуддя.

Ключові слова: позитивні зобов'язання держави, право на життя, доступ до правосуддя, людиноцентризм, рішення ЄСПЛ.

The article presents the results of the study of the ECtHR judgments against Ukraine, in which the Court concludes that there has been a violation of Art. 2 of the ECHR under its procedural limb, i.e. due to the lack of an effective investigation of the death of a person. Through the prism of a human-centred approach to access to justice which adopts the perspective of people as a starting point and placed people at the core when designing, delivering, implementing and evaluating public policies, services and legal procedures within and beyond the justice system, the author analyzed the ECtHR judgements against Ukraine from the perspective of the applicants' justice needs. The scale and nature of the problem of the State's failure to fulfill its positive obligations under procedural limb of the Art. 2 of the Convention are characterized. In particular, the ineffectiveness of the investigation concerns various categories of cases of the deprivation of life, involving diverse groups of the population. It was found that the most numerous category of the Ukrainian cases under Art. 2 of the ECHR were ineffective investigation of loss of life or serious bodily injuries incurred in connection with road traffic accidents (52 cases out of 130); at least 17 cases concerned the investigation of the deaths caused by an agent of the State (under the control of the State). Also, the gender composition of the applicants and their family ties to the victims were studied, and it was found that in 66% of the analyzed cases, the applicants to the ECtHR were victims' mother, father or both parents (alone or together with other relatives). Victims' mothers were the applicant in almost half of the cases, and in every fourth case – individually. Therefore, it was concluded that ECtHR cases under procedural limb of the Art. 2 of the Convention refer mostly to women's access to justice (above all, mothers and wives) than men's. At the same time, the investigation concerned the deaths of mainly men; they are more often victims of violent crimes and the use of force by the State. Women were victims in 26.92% of the analyzed cases, half of which were as a result of a traffic accident. A new approach to the analysis of the ECtHR case law is proposed – through the prism not only of the content of the right guaranteed by the Convention or its interpretation by the Court, but from the perspective of people seeking justice.

Key words: state's positive obligation, right to life, access to justice, people-centricity, ECtHR judgments.

Постановка проблеми. В умовах загроз та глобальних викликів (таких як війна, тероризм, пандемія та под.) цінність людського життя відчувається гостріше, аніж в епоху добробуту та благополуччя. Чи реалістичними є очікування, що держава, яка захищається від збройної агресії, зможе вберегти життя кожного, хто перебуває під її юрисдикцією, іншими словами, виконати свої позитивні зобов'язання за ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у матеріальному аспекті? Водночас процесуальний аспект її позитивних зобов'язань – щодо розслідування випадків позбавлення життя – залишається незмінним, а здатність його виконувати в умовах правового режиму воєнного стану значною мірою зумовлена минулим досвідом та ціннісними орієнтирами держави.

Як відомо, процесуальний аспект позитивних зобов'язань держави не обмежується лише самим фактом проведення розслідування, а має відповідати певним вимогам ефективності, серед яких: розумна швидкість та оперативність; незалежність осіб, які здійснюють розслідування; безсторонність розслідування; належна наполегливість

та ініціативність компетентних органів; вжиття державними органами усіх заходів для збереження доказів; прозорість розслідування та залученість найближчих родичів для захисту їх інтересів та ін. (див., до прикладу, *Gongadze v. Ukraine* (№ 34056/02, пп. 175–177). Загалом відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд) стандарт ефективного розслідування є доволі високим: будь-який недолік у розслідуванні, який підтримує його здатність встановити причину смерті або винних осіб, може суперечити такому стандарту (див., до прикладу, *Lyubov Efimenko v. Ukraine* (№ 75726/01, п. 75). Здатність держави відповідати такому стандарту є свідченням поваги до людини як найвищої цінності, а також права на життя як фундаментального людського права, і засвідчує дієвість (а не декларативність) людиноцентричної спрямованості діяльності держави.

Зауважимо, що людиноцентризм (англ. *people-centricity*) є основним підходом реалізації доступу до правосуддя та організації системи правосуддя у сучасних демократичних та заможних державах, зокрема в державах-членах Організації економічного співробітництва

та розвитку (ОЕСР), до якої Україна прагне увійти. Цей підхід ґрунтується на, так би мовити, “буквальному тлумаченні” поняття: людина поставлена у центр, і саме її перспектива є відправною точкою під час розробки, надання, реалізації та оцінки державної політики, послуг і правових процедур у системі правосуддя та за її межами [1]. Таким підхід, серед іншого, передбачає врахування даних, орієнтованих на людей – а це, своєю чергою, потребує їх наявності, якості та повноти.

Джерелом багатьох даних можуть бути рішення ЄСПЛ, які досі досліджувалися передусім крізь призму тлумачення Судом положень Конвенції. Однак з плином часу вітчизняні правознавці опанували усталені підходи ЄСПЛ, які відтворені в десятках рішень Суду, у т.ч. щодо України, а також у численних наукових публікаціях. Зауважимо, однак, що значно менше уваги вітчизняні та іноземні науковці приділяли уваги дослідженню, образно висловлюючись, спектру заявників, зокрема, у розрізі окремих порушень Конвенції та держав-відповідачів. На нашу думку, аналіз практики ЄСПЛ крізь призму не лише змісту порушеного права чи його тлумачення Судом, а з перспективи людини, яка прагнула правосуддя, і не знайшовши його у національній системі, звернулася до наднаціональної, – на теперішньому етапі набуває актуальності та характеризується новизною.

Стан опрацювання проблематики. Право на життя, зокрема, у контексті європейських стандартів та механізмів захисту з боку держави, досліджували такі вітчизняні науковці, як В. Буткевич, О. Грабовська, О. Річко, О. Рогова, О. Смірнова, Г. Христова, С. Шевчук, М. Ясеновська, та ін. Позитивні зобов'язання держави, у т.ч. за ст. 2 Конвенції, найповніше серед українських учених розкрили у своїх працях С. Шевчук та Г. Христова. Проблематику людиноцентризму серед українських правознавців першими почали досліджувати учені-адміністративісти, зокрема, В. Авер'янов, С. Курінний, Р. Мельник та ін., а згодом до неї звернулися як теоретики права, так і представники галузевих юридичних наук. Прикметно, що в 2017 р. цій темі присвятив свою щорічну міжнародну науково-практичну конференцію Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Як нами вже зазначалося, аналіз доповідей, опублікованих у збірнику за результатами цієї конференції [2], свідчить, що вітчизняні науковці розглядали людиноцентризм передусім крізь т.зв. «нормативні лінзи», зокрема приписи ст. 3 Конституції України, вважаючи її зміст закріпленням людиноцентризму в праві на законодавчому рівні [3, с. 33–35, 37], і очевидно, що таке розуміння відрізняється від людиноцентричного підходу, прийнятого на міжнародному рівні, зокрема, в ОЕСР [3, с. 37]. Відтак, вітчизняній правовій системі варто орієнтуватися на принципи людиноцентричного правосуддя, якими керуються в розвинених країнах, що, своєю чергою, вимагає досліджень з урахуванням даних, орієнтованих на людей.

Зв'язок звернень до ЄСПЛ та доступу до правосуддя свого часу був озвучений Ф. Тюлькан (*Francoise Tulkens*), колишньою суддею та віце-президенткою ЄСПЛ, під час лекції, виголошеної 9 березня 2007 р. у *Vrije Universiteit Brussel (VUB)*: на підставі даних, що лише 16% поданих до Суду заяв надійшло від жінок, суддя Тюлькан висувала, що такі дані можуть свідчити про те, що жінки стикаються з проблемами під час звернення до ЄСПЛ, і для них утруднений доступ до правосуддя [4]. На нашу думку, цей виступ стимулював увагу не лише до проблематики доступу жінок до правосуддя, але також до аналізу статистичних даних ЄСПЛ для розуміння масштабу та проявів проблем, передусім системного і структурного характеру, які державам слід враховувати, керуючись ст. 46 Конвенції. Водночас, досі не доводилося натрапляти на праці, у яких наведено аналіз гендерного складу заявників до ЄСПЛ (усіх або лише тих, чиї справи виявилися “успіш-

ними” і Судом констатовано порушення державою приписів Конвенції), з метою з'ясувати, серед іншого, наявність ймовірних бар'єрів доступу до правосуддя.

Ураховуючи наведене, об'єктом цього дослідження обрані рішення ЄСПЛ проти України, у яких Судом констатовано порушення ст. 2 Конвенції у процесуальному аспекті, тобто через невиконання державою позитивного обов'язку ефективного розслідування обставин смерті особи.

Мета дослідження – на підставі аналізу рішень ЄСПЛ проти України, у яких констатовано порушення ст. 2 Конвенції щодо неефективного розслідування обставин смерті особи (англ. *lack of effective investigation*), охарактеризувати спектр заявників, зокрема, гендерний склад та родинні стосунки із загиблими, чиє розслідування обставин смерті виявилось неефективним та призвело до констатації Судом порушення Конвенції, тобто проаналізувати ці рішення з перспективи людини, яка прагнула правосуддя.

Джерельна база дослідження. Як вбачається з оприлюднених ЄСПЛ статистичних даних, Судом протягом 1959-2021 рр. постановлено 604 рішення щодо матеріального аспекту ст. 2 Конвенції, тобто позбавлення життя (англ. *deprivation of life*), і 944 рішення – щодо процесуального аспекту, тобто неефективного розслідування обставин смерті особи (англ. *lack of effective investigation*) – із загальної кількості 24 511 рішень (з них у 20 725 Суд визнав хоча б одне порушення) [5]. Надалі ЄСПЛ наводив статистичні дані не сумарно з початку своєї діяльності (з 1959 р.), а лише за відповідний рік: у 2022 р. за ст. 2 Конвенції Судом постановлено 26 рішень щодо позбавлення життя та 40 – щодо неефективного розслідування – із загальної кількості 1163 рішення [6, с. 147]; у 2023 р. – відповідно 15 і 34 із загальної кількості 1014 рішень [7, с. 112]. Таким чином, станом на 31.12.2023 р. ЄСПЛ прийняв 1081 рішення, у яких визнано порушення ст. 2 Конвенції через відсутність ефективного розслідування обставин смерті особи, що становить 4,05% від загальної кількості рішень (26 688), постановлених ЄСПЛ з початку своєї діяльності. Ця частка може видатися невеликою, однак, зважаючи на об'єкт захисту – людське життя – про його цінність можна висувати з того, наскільки ефективно національна правова система, передусім система кримінальної юстиції конкретної держави здатна з'ясувати обставини, за яких особа його втратила.

Не дивно, що «левова частка» – 39,32% порушень (425 рішень) – припадає на Російську Федерацію; до 2022 р. (поки РФ не втратила членство в Раді Європи) цей показник був ще вищим – 43%. Прикметно, що частка порушень РФ ст. 2 Конвенції в матеріальному аспекті є навіть більшою – 56,74% (366 рішень з 645). Іншими словами, понад половина рішень, прийнятих за весь час існування ЄСПЛ щодо порушення державою права на життя, стосуються Росії. Набагато меншу, якщо порівнювати з РФ, та все ж доволі значну кількість порушень ст. 2 Конвенції ЄСПЛ констатував у справах проти Туреччини – 143 (матеріальний аспект) і 227 (процесуальний аспект) – із загальної кількості 3978 рішень, постановлених проти цієї держави; далі, на жаль, йде Україна – відповідно 15 і 84 із загальної кількості 1970 рішень, та Румунія – 14 і 62 із 1828 рішень. Для порівняння: щодо Польщі констатованих Судом порушень ст. 2 Конвенції – 7 (позбавлення життя) і 10 (відсутність ефективного розслідування) із загальної кількості 1287 рішень; щодо Угорщини – 3 і 2 з 686; щодо Франції – 9 і 4 із 1113 рішень; щодо Італії – 7 і 20 з 2545; щодо Сполученого Королівства – 2 і 20 з 570. Щодо деяких держав (до прикладу, Австрії, Данії, Естонії) взагалі немає жодного рішення ЄСПЛ по ст. 2 Конвенції, а проти Іспанії єдине рішення постановлене ЄСПЛ у 2022 р. Навряд чи в цих державах немає випадків загибелі особи, однак відсутність рішень Суду з цього питання, високою ймовірно,

свідчить про те, що родичі загиблої особи не вважають розслідування обставин позбавлення життя неналежним, відтак, не мають потреби звертатися з цього приводу до міжнародної судової установи. Іншими словами, відсутність порушень ст. 2 Конвенції є непрямим підтвердженням дієвості системи кримінальної юстиції тієї чи іншої держави та довіри особи до неї.

Станом на 31.12.2024 р. проти України постановлено 89 рішень, у яких ЄСПЛ констатував порушення ст. 2 Конвенції через відсутність ефективного розслідування обставин смерті особи, з них 73 рішень – у 2005–2021 рр., 5 – у 2022 р., 6 – у 2023 р., 5 – протягом 2024 р.; крайнє постановлено 10 жовтня 2024 р. у справі *Mykhaylyuk and Others v. Ukraine* (№ 32972/20 та 4 інші заяви). Усі ці 89 рішень можна виявити за пошуком у HUDOC – бази даних документів ЄСПЛ.

До 2019 р. кожне рішення стосувалося одного конкретного випадку розслідування (усього їх 55), проте починаючи з рішення *Zorina and Others v. Ukraine* (заява № 20295/07) ЄСПЛ, беручи до уваги схожість предмету заяв, вважав за доцільне в одному рішенні розглядати спільно кілька заяв – від 2-х у рішенні *Boguta and Tereshchenko v. Ukraine* (заяви № 13094/19 та № 37726/19) до 7-и (у рішенні *Prygunov and Others v. Ukraine* (№№ 31557/07, 61637/11, 12450/13, 19294/13, 20087/13, 81809/17 та 9273/18); ці заяви стосувалися різних, не пов'язаних між собою справ щодо розслідування смерті особи. Загалом Суд прийняв 13 рішень у т.зв. об'єднаних справах. Окрім того, у справі *Brenko and Others v. Ukraine* (№№ 29361/18, 30200/18 та 31072/18) було об'єднано 3 заяви батьків двох патрульних, що стосувалися одного і того ж інциденту їх загибелі. Таким чином, 89 рішень проти України, постановлених до 31.12.2024, стосуються 130 окремих «справ» (у термінології чинного КПК – «кримінальних проваджень») щодо розслідування смерті або замаху на життя. Враховуючи наведене, саме ця кількість – 130 (а не 89 рішень, з яких 13 є «об'єднаними») – узята нами за «базу обчислення» у цьому дослідженні при розрахунку частки (відсотків).

Підкреслимо, що предметом цього дослідження не охоплюється матеріальний аспект ст. 2 Конвенції, однак у низці проаналізованих рішень ЄСПЛ констатував порушення Україною ст. 2 Конвенції не лише у процесуальному, але й у матеріальному аспекті. Варто також зазначити, що у 7 справах ЄСПЛ констатував відсутність порушення процесуального аспекту ст. 2 Конвенції або неприйнятність заяви: передовсім, йдеться про справи *Mikhno v. Ukraine* (№ 32514/12) та *Svitlana Atamanyuk and Others v. Ukraine* (№№ 36314/06, 36285/06, 36290/06 та 36311/06) щодо розслідування Сквиливської трагедії 27 липня 2002 р., у результаті якої загинуло 77 та поранено понад 290 осіб; *Krivova v. Ukraine* (№ 25732/05), яка стосувалася розслідування трагедії у кінотеатрі в м. Червонограді при перегляді фільму 30 листопада 1998 р., коли в результаті тисячів діти отримали серйозні uszkodження, та *Volovod v. Ukraine* (№ 527/07).

Задля зменшення обсягу цієї статті рішення ЄСПЛ зазначаються за їх назвами англійською мовою та номерами заяв, без дати прийняття; а справи в «об'єднаних» рішеннях – за іменем та прізвищем заявника та номерами заяв. У випадку повторного згадування того самого рішення чи справи номери заяв, як правило, не зазначаються.

Виклад основного матеріалу. Аналіз статистичних даних (на 31.12.2023, на момент написання статті дані за 2024 рік ще не опубліковані) свідчить, що 73,82% усіх рішень ЄСПЛ, у яких визнано порушення ст. 2 Конвенції через неефективність розслідування, постановлені лише проти чотирьох держав: Росії, Туреччини, України та Румунії; порівнюючи з Росією (39,32%) та Туреччиною (21%) частка українських справ є меншою (7,78%, 84 рішень) є меншою, однак у рази перевищує анало-

гічний показник в інших державах-членах Ради Європи. Таким чином, національна система розслідування випадків позбавлення життя, якщо судити зі статистики рішень ЄСПЛ щодо порушень процесуального аспекту ст. 2 Конвенції, є суттєво менш ефективною порівняно з іншими європейськими країнами.

Аналіз текстів усіх 89 рішень ЄСПЛ проти України, які стосуються 130 окремих випадків розслідування, дозволив ідентифікувати усіх заявників, ними є 175 осіб: 96 жінок та 79 чоловіків. У 97 справах (74,61%) заяву до ЄСПЛ подано однією особою, кожна четверта справа (33 із 130, тобто 25,38%) розпочата за заявою, поданою кількома особами, найбільше заявників у справі, яка стосується розслідування одного випадку смерті – 5 осіб – у справі *Reus and Others v. Ukraine* (№ 40587/07).

Як відомо, ст. 2 Конвенції є застосовною не лише коли смерть фактично настала, але також коли природа отриманих uszkodжень є такою, що життя особи було у серйозній небезпеці, хоча особа не втратила життя (див., до прикладу, *Krivova v. Ukraine* (№ 25732/05, п. 45), *Igor Shevchenko v. Ukraine* (№ 22737/04, п. 42)). Доволі значна частка справ (14,6%, 19 справ) ініційована особами, які були безпосередніми жертвами замаху на життя; у справі *Shakhmina and Shakhmin v. Ukraine* (№ 14480/20) таких заявників двоє (батько і донька). Таким чином, 20 із 175 заявників (11,43%) є безпосередніми жертвами, яким вдалося вижити. Цей приклад також унаочнює відмінність між збором та узагальненням даних про «справи і матеріали», з одного боку, і людиноорієнтованими даними, з іншого, – статистика є різною.

У 8-и справах загиблих було більше ніж одна особа. До прикладу, у справі *Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine* (№ 387/03) загинуло п'ятеро членів сім'ї заявника (3 чоловіків та 2 жінок); у справі *Vasyunets v. Ukraine* (№ 24738/11) донька заявника була однією з 3-х осіб, знайдених мертвими в кімнаті, у якій вони спали. Проте, оскільки родичі інших померлих не були заявниками у цих справах, тому у рішеннях ЄСПЛ інших потерпілих лише побіжно згадано, до прикладу, у справі за заявою *Svitlana Anatoliyivna Trykul* (№ 63903/19): син заявниці та пасажери його автомобіля загинули, зіткнувшись з вантажівкою. Тому у справах, які були об'єктом аналізу, загальну кількість жертв, на відміну від заявників, встановити не видається можливим.

У 3-х справах, а саме *Igor Shevchenko v. Ukraine* та *Salakhov and Islyamova v. Ukraine* (№ 28005/08) та *Ponomarenko v. Ukraine* (№ 51456/17) після смерті жертви заяви підтримали їхні матері; у справі *Kardava v. Ukraine* (№ 19886/09) – сестра, а у 3-х справах – *Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine*, *Antonina Oleksiyivna Grebenyuk* (№ 6765/23) та *Lutsenko and Verbytskyy v. Ukraine* (№ 12482/14 та № 39800/14) – окрім безпосередньої жертви, заявниками є інші особи.

Характеристиками заявників, які можна з'ясувати із аналізу рішень ЄСПЛ, є їхній вік, ступінь родинних зв'язків із загиблою особою, а також місце проживання (у більшості справ). У цій статті проаналізовано лише стать та ступінь родинних зв'язків, зокрема, виходячи із обставин справ, які розслідувалися.

Ураховуючи, що йдеться про розслідування смерті особи, не викликає здивування, що найвагомішу частку справ до ЄСПЛ ініціювали батьки загиблих. Так, мати, батько чи обоє батьків були заявниками (одноособово або разом з іншими родичами) у 86 справах зі 130, що становить 66%, тобто у двох справах із трьох. Зокрема,

– у 34-х справах – тільки мати; у 25 справах – тільки батько;

– у 13-и справах заявниками були обоє батьків; ще у 2-х – також інші, окрім обидвох батьків, родичі: син померлої – у справі *Kats and Others v. Ukraine* (№ 29971/04), сестра померлого – у справі *Yefimova and Others v. Ukraine* (№ 68748/17);

– у справі *Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine* заявником є безпосередня жертва (і водночас батько та дідусь померлих членів сім'ї), а заявницею – мати (і водночас бабуся);

– у 2-х справах, де загиблі особи не були пов'язані родинними зв'язками, заявниками були: мати і батько одного та мати іншого загиблого патрульного – у справі *Brenko and Others v. Ukraine*; мати та донька однієї загиблої в ДТП (пасажирки авто) та батько іншої неповнолітньої загиблої (пішохода) – у справі *Drazman and Others v. Ukraine* (№ 22207/12); родичі ще однієї загиблої особи, як вбачається з рішення, до ЄСПЛ не зверталися;

– у вже згаданій справі *Reus and Others v. Ukraine* заявниками, окрім батька, ще є дружина, брат, сестра і донька;

– у 3-х справах, як вже зазначалося раніше, мати підтримала заяву сина після його смерті, а у 2-х – *Salakhov and Islyamova v. Ukraine* та *Ponomarenko v. Ukraine* також висунула самостійні вимоги, які були задоволені та констатовано порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з душевними стражданнями заявниці;

– у 5-и справах заявниками, окрім матері, є й інші родичі померлої особи: *Mikhalkova and Others v. Ukraine* (№ 10919/05) – брат і сестра, *Pozhyvotko v. Ukraine* (№ 42752/08) – дружина, *Kosmata v. Ukraine* (№№ 10558/11 та 28218/11) – сестра, *Barsukovy v. Ukraine* (№ 23081/07) – бабуся, *Usachenko and Others v. Ukraine* (№ 69557/13) – заявник, донька, свекор;

– заяву *Ryzhenko v. Ukraine* (№ 55902/11) після смерті матері підтримали діти заявниці та її спадкоємці.

Загалом 106 із 175 заявників (60,6%) є батьками жертв, у т.ч. 62 заявниці – мамами, а 44 заявники – татами (з них 2 – одночасно є безпосередніми жертвами). Мати (одиночково чи разом з іншими родичами) є заявницею майже у кожній другій справі (62 із 130, що становить 47,7%). Отже, не буде помилковим твердження, що майже половина справ, у яких констатовано порушення ст. 2 Конвенції через неефективність розслідування, стосується (не) доступу до правосуддя матерів, які не змогли добитися ефективного розслідування смерті своїх дітей.

У 12-и справах заявницею є дружина померлого, у т.ч. у 3-х справах – разом з іншими родичами: *Pozhyvotko v. Ukraine* іншою заявницею є мати, *Svitlana Ivanivna Labach* (№ 57174/21) – син, а про заявників у справі *Reus and Others v. Ukraine* зазначено вище.

Чоловік є єдиним заявником у 4-х справах: *Valeriy Fuklev v. Ukraine* (№ 6318/03), *Shulga v. Ukraine* (№ 40298/06), *Chumak v. Ukraine* (№ 60790/12), *Ivan Petrovych Radchenko* (№ 44005/12), ще в одній – разом з сином: *Nikolay Volkogonov and Igor Volkogonov v. Ukraine* (№ 40525/05). У справі *Kaplatyu v. Ukraine* (№ 39997/17) заявником є колишній чоловік померлої.

У 14-и справах заявниками є діти (8 доньок і 6 синів), з них дорослі донька або син є єдиними заявниками щодо розслідування смерті батьків у 6-х справах: *Mariya Yosyivna Shevchuk* (№ 42644/16), *Tretyakova v. Ukraine* (№ 63126/13), *Inga Arturivna Avetisova* (№ 23618/16), *Mutyeva and Others v. Ukraine* (№ 77217/17), *Goropatskiy and Others v. Ukraine* (№ 63243/13), *Andriy Anatoliyovych Matviyenko* (№ 5142/22).

По 7 заяв подано братом та сестрою, причому у 3-х справах сестра *Larysa Volodymyrivna Denysova* (№ 65898/11), *Valentyna Volodymyrivna Peresunko* (№ 12450/13) та *Kardava v. Ukraine* та ще у 3-х справах брат *Slyusar v. Ukraine* (№ 39797/05), *Cherney v. Ukraine* (№ 26759/13), *Lutsenko and Verbytskiy v. Ukraine* (№ 12482/14 та № 39800/14) були єдиними родичами загиблої особи, які подавали заяви до ЄСПЛ. Серед інших родичів, не згаданих раніше, слід зазначити двоюрідного брата та його дружину – заявників у справі *Khaylo v. Ukraine* (№ 39964/02).

Обставини справ, розслідування яких ЄСПЛ визнав неефективним, можна згрупувати таким чином: 1) смерть

особи під контролем держави (17 справ); 2) зникнення журналістів або громадських активістів чи напади на них (3 справи); 3) смерть особи внаслідок тяжких тілесних ушкоджень (15 справ); 4) особу знайдено мертвою у ситуаціях, які не давали підстав вважати, що особа перебувала під контролем держави (31 справи); 5) смерть або тяжкі ушкодження внаслідок ДТП (52 справи); 6) смерть внаслідок ускладнень після медичного втручання (4 справи); 7) інші випадки (8 справ). Розглянемо їх детальніше.

Наймасовішою категорією справ за ст. 2 Конвенції, розслідування яких визнано ЄСПЛ неефективним, є смерті чи тяжкі тілесні ушкодження внаслідок дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП). Як уже зазначалося, з рішень ЄСПЛ не завжди можна визначити кількість жертв чи зрозуміти обставини отримання. До прикладу, у справі *Oleksandr Vasylyovych Fortuna* (№ 6861/23) заявник отримав тяжкі тілесні ушкодження внаслідок ДТП як пасажир одного з автомобілів, які зіткнулися; загалом внаслідок ДТП загинуло двоє людей, родичі яких до ЄСПЛ не зверталися. Однак з проаналізованих рішень видно, що щонайменше у 23 справах був наїзд на пішохода, у 3-х – на велосипедиста. Загалом, ця категорія справ вартує окремого дослідження та викладу його результатів в окремій публікації.

Ще однією доволі масовою групою є розслідування смерті особи, яку знайдено мертвою (31 справа). Ця група справ є найбільш різноплановою, у ній можна виокремити як вбивства, наприклад, коли особу знайшли з вогнепальними пораненнями в офісі *Kholodkov and Kholodkova v. Ukraine* (№ 29697/08), біля будинку *Bandura v. Ukraine* (№ 659/10), з численними травмами на вулиці *Stabrovska v. Ukraine* (№ 65055/12), біля автомобіля *Patricia Burduja* (№ 52819/22), так і випадки, коли особу знайдено мертвою за відсутності прямих доказів насильницьких дій: у квартирі *Myronenko v. Ukraine* (№ 15938/02), *Kachurka v. Ukraine* (№ 4737/06), на вулиці села *Serdyuk v. Ukraine* (№ 61876/08), в сараї *Andreyeva v. Ukraine* (№ 24385/10) та на пустирі *Natalia Petrovna Kozak* (№ 24328/08) та под. Декілька справ характеризувалися «заплутаністю сюжету»: після бійки хлопця, який не умів плавати та боявся води, знайшли в озері *Oleynikova v. Ukraine* (№ 38765/05); брат-епілептик, який подарував свою частку квартири приватній особі, невдовзі помер після вживання спиртних напоїв *Larysa Volodymyrivna Denysova* (№ 65898/11); працівника міліції знайшли мертвою під мостом у парку *Andriy Pylypovych Poprotskyu* (№ 76040/13) та ін. Однак усі ці справи об'єднує те, що вони не давали підстав вважати, що смерть була пов'язана з діями «агентів держави». Варто також виокремити справу *Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine*, де загибель людей настала внаслідок підпалу будинку, вчиненого з расистською метою.

Наступна група – розслідування смерті особи від отриманих травм (15 справ) – стосується насильницьких злочинів, серед яких можна виокремити чотири типові випадки: ушкодження отримані в результаті розбійного нападу *Padura v. Ukraine* (№ 48229/10), *Buchynska v. Ukraine* (№ 35493/10); конфлікту в барі *Semerzhii and Others v. Ukraine* (№ 55064/18), масової бійки *Tetyana Volodymyrivna Dyadychkina* (№ 21113/17), *Prygunov and Others v. Ukraine* (№ 31557/07) або побиття знайомим *Petr Kornilovich Stefanishin* (№ 19294/13).

Невелику, однак окрему, на наш погляд, групу складають справи, пов'язані із розслідуванням смерті особи в результаті післяопераційних ускладнень *Valeriy Fuklev v. Ukraine* (№ 6318/03) чи інших медичних заходів: *Arskaya v. Ukraine* (№ 45076/05), *Marchuk v. Ukraine* (№ 65663/12), *Tretyakova v. Ukraine* (№ 63126/13). До т.зв. «інших випадків» віднесено смерть внаслідок інтоксикації *Valentyna Volodymyrivna Peresunko* (№ 12450/13) чи випадковою падіння *Mashchenko v. Ukraine* (№ 42279/08) після розпивання алкогольних напоїв, нещасний випадок на виробни-

цтві *Kosmata v. Ukraine* (№ 10558/11 та 28218/11), а також зникнення особи, тіло якої згодом знайдено *Muravskaya v. Ukraine* (№ 249/03), *Inga Arturivna Avetisova* (№ 23618/16), *Lesya Mykhaylivna Velgan* (№ 51923/21) або не виявлено *Shyusar v. Ukraine* (№ 39797/05), *Feshchenko v. Ukraine* (№ 75394/13).

Щонайменше 17 справ стосуються неналежного розслідування смерті особи, яка перебувала під контролем держави. Йдеться, зокрема, про настання смерті:

- внаслідок катування чи ненадання медичної допомоги під час перебування в СІЗО *Kats and Others v. Ukraine*, *Matushevskyy and Matushevskaya v. Ukraine* (№ 59461/08), *Kardava v. Ukraine*, *Ponomarenko v. Ukraine*, *ITT Goryayeva v. Ukraine* (№ 58656/10), райвідділку міліції *Mikhalkova and Others v. Ukraine*, виправній колонії *Yuriy Illarionovich Shchokin c. Ukraine* (№ 4299/03);

- після тривалого перебування в СІЗО – вдома *Salakhov and Islyamova v. Ukraine* чи у лікарні *Karpylenko v. Ukraine* (№ 15509/12), або у лікарні після побиття в райвідділку *Nina Kutsenko v. Ukraine* (№ 25114/11);

- під час військової служби *Sergey Shevchenko* (№ 32478/02), у т.ч. строкової *Mosendz v. Ukraine* (№ 52013/08);

- внаслідок застосування сили працівниками міліції при затриманні особи *Yukhymovych v. Ukraine* (№ 11464/12) чи за підозрілих обставин, до якої могли бути причетні працівники МВС *Bliznyuk v. Ukraine* (№ 20789/14);

- працівників МВС – *Masneva v. Ukraine* (№ 5952/07), *Lovyginu v. Ukraine* (№ 22323/08) та *Brenko and Others v. Ukraine*.

Більшість цих справ є доволі відомими, як і наступні три, які стосуються розслідування вбивства відомого журналіста *Gongadze v. Ukraine* (№ 34056/02), викрадення та жорстокого поводження під час Революції Гідності *Lutsenko and Verbytskyy v. Ukraine* та замаху на вбивство громадського активіста *Mykhaylyk and Others v. Ukraine* (№ 32972/20).

Таким чином, справи, які розглядалися ЄСПЛ за процесуальним аспектом ст. 2 Конвенції, не є однотипними, “клонувими”; вони стосуються не якоїсь однієї категорії справ чи певного проблемного питання розслідування, чи якоїсь специфічної групи населення. Хоча рішення ЄСПЛ не є репрезентативною вибіркою, все ж “людноцентричний погляд” демонструє, що жертви (померлі особи або ті що вижили) є представниками усіх верств суспільства – від маргінальних на кшталт алкоголіків (*Mikhalkova and Others v. Ukraine*, *Nina Kutsenko v. Ukraine*) до колишнього члена парламенту з когорти “червоних директорів” (*Bandura v. Ukraine* – Анатолій Бандура, убитий біля свого будинку в с. Биківня, був народним депутатом України (1990–1994) та директором підприємства «Азовське морське пароплавання»). Більшість жертв – «звичайні громадяни», «пересічні українці», включно з представниками правоохоронних структур як при виконанні своїх обов’язків – до прикладу, старший оперуповноважений у званні майора, якому було доручено розслідувати корупційні діяння працівників міліції в іншому місті, був знайдений мертвим у кабінеті *Masneva v. Ukraine* (№ 5952/07); працівник МВС був помилково вбитий під час навчань операція «Сирена» *Lovyginu v. Ukraine* (№ 22323/08), – так і не при виконанні у справі *Andriy Pylypovych Poprotskyu*.

Проаналізовані рішення ЄСПЛ демонструють найрізноманітніші, водночас доволі типові життєві сценарії українських громадян, які призвели до смерті – від нещасного випадку на виробництві без офіційного оформлення трудових відносин *Kosmata v. Ukraine* та випадкового падіння після вживання спиртних напоїв в гаражі *Mashchenko v. Ukraine* (№ 42279/08) до побиття знайомим *Merkulova v. Ukraine* (№ 21454/04), під час конфлікту в барі *Galyna Petrivna Krupa* (№ 3977/19) чи під час дозвілля, до прикладу, полювання *Oleg Valeriyovych Trots* (№ 54958/18) або автомобільної квест-гри *Prilutskiy v. Ukraine* (№ 40429/08).

Доволі вираженими є гендерні відмінності: більшість загиблих (приблизно троє з чотирьох) є чоловіками, а обставини їхньої смерті слугують наочним підтвердженням тези демографів про надвисоку смертність чоловіків працездатного віку, у т.ч. через схильність до ризикованої поведінки та зловживання алкоголем. Чоловіки значно частіше, ніж жінки, є жертвами насильницьких злочинів чи застосування сили з боку держави. Смерті жінок мають переважно інші причини, вони не є наслідком “маскулінної” поведінки на кшталт бійок в барі.

- Загалом жінки є жертвами у 35 справах (26,92%), з них:
  - в одній справі *Kats and Others v. Ukraine* смерть настала під контролем держави;

- в одній справі *Buchynska v. Ukraine* (№ 35493/10) на заявницю було здійснено розбійний напад в її будинку, вона вижила після пострілу в голову, залишившись на все життя інвалідом;

- у 3-х справах смерть настала внаслідок ускладнень після медичного втручання: *Valeriy Fuklev v. Ukraine* (№ 6318/03), *Marchuk v. Ukraine* (№ 65663/12), *Tretyakova v. Ukraine* (№ 63126/13);

- у 10-и справах жінку знайдено мертвою, зокрема: у 2-х випадках йдеться про матерів (або обох батьків), виявлених вдома: *Mutyeva and Others v. Ukraine* (№ 77217/17) та *Goropatskyy v. Ukraine* (№ 63243/13); у 4-х справах тіла доньок заявників були знайдені: біля багатоквартирного будинку, в якому вона проживала *Oleksandr Grygorovych Borodynya* (№ 26300/22), біля багатоквартирного будинку, де проживав її знайомий *Yuliya Borysivna Tereshchenko* (№ 37726/19), у полі – тіло 17-річної дівчинки, оголеної і з численними тілесними ушкодженнями *Shiyanov v. Ukraine* (№ 12552/09); зарізаною у кушах біля узбіччя дороги *Systoruk v. Ukraine* (№ 50067/13); у 2-х випадках доньок виявлено мертвими разом з іншими особами, і батьки загиблих ставили під сумнів офіційну версію нещасного випадку *Vasyunets v. Ukraine* (№ 24738/11), *Mykola Ivanovych Kopyshchuk, Nina Ustyimivna Kopyshchuk* (№ 52601/12); у справі *Kaplatyy v. Ukraine* (№ 39997/17) – смерть молодшої жінки в будинку свого співмешканця у селі в Івано-Франківській області, куди вона переїхала – колишній чоловік, визнаний потерпілим у кримінальному провадженні, підозрював вбивство з корисливих мотивів;

- у 3-х справах розслідування стосувалося випадків зникнення жінок, у 2-х згодом знайшли тіло: *Inga Arturivna Avetisova* (№ 23618/16), *Lesya Mykhaylivna Velgan* (№ 51923/21); у справі *Feshchenko v. Ukraine* (№ 75394/13) 19-річна дочка заявника пішла з дому, і одночасно зникли всі грошові заощадження родини, і дівчини не вдалося знайти.

Найбільша кількість (17 справ) стосувалися ДТП: у 15 справах жінки загинули: *Nikolay Volkogonov and Igor Volkogonov* (№ 40525/05); *Basyuk v. Ukraine* (№ 51151/10); *Shulga v. Ukraine* (№ 40298/06); *Chumak v. Ukraine* (№ 60790/12); *Tuchin and Tuchina v. Ukraine* (№ 40458/08); *Osadcha v. Ukraine* (№ 55896/10); *Mariya Yosypivna Shevchuk* (№ 42644/16); *Alla Valeriyivna Gorelik* (№ 38653/18) та *Tigiev Vadyk Mykolayovych* (№ 47765/18); *Leontyev v. Ukraine* (№ 9262/19); *Drazman and Others v. Ukraine* (№ 22207/12) – 2 жінки (пасажирка авто і пішохід); *Ivan Petrovych Radchenko* (№ 44005/12); *Volodymyr Leonidovych Grytsenko* (№ 19052/19) та *Iryna Mykolayivna Fomina* (№ 19130/19); *Usachenko and Others v. Ukraine* (№ 69557/13); *Kozyr and Others v. Ukraine* (№ 19204/19); *Antonina Oleksiyivna Grebenyuk* (№ 6765/23), у 3-х справах заявниці вижили: *Shakhmina and Shakhmin v. Ukraine*, *Kabanova v. Ukraine* (№ 17317/08), а також у вже згаданій справі *Antonina Oleksiyivna Grebenyuk*.

Таким чином, смерті жінок є переважно є наслідком ненасильницьких дій чи нещасних випадків, причому у майже половині жінок загинули або отримали

тяжкі ушкодження внаслідок ДТП. Про насильницький характер злочинів проти жінок можна чітко висувати у 5-и справах: *Buchynska v. Ukraine*, *Inga Arturivna Avetisova*, *Lesya Mykhaylivna Velgan*, *Shiyanov v. Ukraine* та *Syvstoriuk v. Ukraine*, ще у кількох, до прикладу, *Kaplatty v. Ukraine* насильницькі дії припускаються, однак не підтвержені.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави для таких висновків. Відсутність ефективного розслідування обставин смерті особи констатована ЄСПЛ у 89 рішеннях проти України, які стосуються 130 окремих справ; ці показники (як абсолютні, так і відносні) є доволі високими порівняно з іншими європейськими країнами. Аналіз рішень демонструє як масштаб та характер проблеми, зокрема, що неефективність розслідування стосується різноманітних категорій справ та груп населення, так і певні гендерні відмінності. Зокрема, усього у цих справах заявниками є 175 осіб, з них жінок (96) більше, аніж чоловіків (79), тоді як загальна статистика звернень до

ЄСПЛ характеризується незначною часткою заяв, поданих жінками. Тобто в українських справах щодо проведення ефективного розслідування обставин смерті особи як процесуального аспекту виконання державою позитивних зобов'язань за ст. 2 Конвенції йдеться про доступ до правосуддя більшою мірою жінок (54,9%), аніж чоловіків. Водночас, розслідування стосувалося смертей переважно чоловіків; вони частіше є жертвами насильницьких злочинів та застосування сили з боку держави. Жінки були жертвами у 26,92% справ, з них половина – внаслідок ДТП. У 66% справ заявниками були мати, батько чи обоє батьків (одноосібно або разом з іншими родичами) загиблих, у т.ч. мати є заявницею у майже половині справ, а у кожній четвертій справі – одноособово. Враховуючи наведене, подальші дослідження варто спрямувати на виявлення та аналіз перешкод, з якими зіштовхнулися заявники у національній правовій системі у цих справах (щодо права на життя), а також щодо інших прав та основоположних свобод, гарантованих Конвенцією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Recommendation of the Council on Access to Justice and People-Centred Justice Systems, No. 0498. Adopted on: 12.07.2023. OECD Legal Instruments. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0498>
2. Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади. Випуск 8. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2017. 420 с.
3. Фулей Т. Доступ до правосуддя: людиноцентризм у дії. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. № 2. 2024. С. 26-37.
4. Tulkens Fr. « Droits de l'homme, droits des femmes. Les requérantes devant la Cour européenne des droits de l'homme », in L. Caflisch et al. (eds.), Human Rights – Strasbourg Views. Droits de l'homme – Regards de Strasbourg, Kehl-Strasbourg-Arlington, N.P. Engel, 2007, pp. 423 et s.
5. Violation by Article and by State (1959-2021). URL: https://echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2021_ENG.pdf
6. Annual Report 2022 of the European Court of Human Rights, Council of Europe, p. 147.
7. Annual Report 2023 of the European Court of Human Rights, Council of Europe, p. 112. URL: <https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/annual-report-2023-eng>